

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 10, Αρ. 1Α (2019)

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

10^ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΟΙΚΤΗ
& ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΑΘΗΝΑ, 22 – 24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2019

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ISBN 978-618-5335-03-8

Διαμορφώνοντας από Κοινού
το Μέλλον της Εκπαίδευσης

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΑΝΟΙΚΤΗΣ & ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΟΜΟΣ 1, ΜΕΡΟΣ Α

Η αναγκαιότητα της δια βίου κριτικής
παιδαγωγικής σε συνθήκες ακραίου
νεοφιλελευθερισμού

Γιώργος Τσιμουρής

doi: [10.12681/icodl.2704](https://doi.org/10.12681/icodl.2704)

Η αναγκαιότητα της δια βίου κριτικής παιδαγωγικής σε συνθήκες ακραίου νεοφιλελευθερισμού

The necessity of lifelong critical pedagogy in the era of extreme neoliberalism

Γιώργος Τσιμουρής

Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Πάντειο Πανεπιστήμιο

tsimourisg@yahoo.com

Στο κινέζικο αλφάβητο το ιδεόγραμμα που συμβολίζει τον κίνδυνο είναι το ίδιο με αυτό που συμβολίζει την ευκαιρία. Δύσκολα θα διαφωνήσει κανείς με το επιχείρημα ότι ζούμε σε επικίνδυνους και ενδιαφέροντες καιρούς που μας κρατούν σε εγρήγορση και ότι ανεξάρτητα από τους ιδιαίτερους ιδεολογικούς και πολιτικούς μας προσανατολισμούς το μέλλον δεν εμπνέει κανένα εφησυχασμό και προκαλεί μόνο ανησυχία. Ίσως να υπάρχει μεγάλη συναίνεση στην διαπίστωση ότι ζούμε σε μεταβατική περίοδο, καθώς το τραίνο της ανάπτυξης βασιζόμενο στις αρχές της μεγέθυνσης και της συσσώρευσης καταστρέφει διαρκώς τις ράγες πάνω στις οποίες κινείται και προκαλεί διαρκώς πλεονάζοντες ανθρώπους - ανθρώπινα σκουπίδια θα έλεγαν όσοι αντιμετωπίζουν τους άνεργους ως ανίκανους - σε μια προοπτική χωρίς ηθική και χωρίς τέλος, δηλ. χωρίς σκοπό, αλλά και χωρίς δυνατότητα επιστροφής, αφού η περιβαλλοντική καταστροφή που προκαλεί αυτό το είδος ανάπτυξης, είναι μη αναστρέψιμη.

Τέλος, γνωρίζουμε πλέον ότι στην ιστορία, οι μεταβατικές περίοδοι έχουν ομοιότητες με την μεταίχμια συνθήκη του λυκαυγούς, όπου το παλαιό δεν έχει ακόμα φύγει εντελώς και το νέο δεν έχει εμφανιστεί ακόμη κάνοντας δυνατή την γέννηση τεράτων. Θα υπενθυμίσω μόνο ότι παρά το γεγονός ότι οι πληγές της Ευρώπης δεν έχουν ακόμα κλείσει από τις τερατωδίες του πρόσφατου παρελθόντος, το τέρας του φασισμού μεγαλώνει διαρκώς, καθώς τρέφεται από την ιδεολογία και τις συνέπειες ενός απάνθρωπου νεοφιλελευθερισμού που χρεώνει την κρίση στους πιο ευάλωτους καθιστώντας τους αποδιοπομπαίους τράγους. Ένα νεοφιλελεύθερο σύστημα που κατά την διάρκεια της τελευταίας οικονομικής κρίσης ενίσχυσε τις ανισότητες, όχι μόνο ανάμεσα στον Παγκόσμιο Βορρά και τον Παγκόσμιο Νότο, αλλά και ανάμεσα σε περιοχές, κράτη και άτομα συρρικνώνοντας στο πέρασμά του δημόσια αγαθά όπως η παιδεία, η υγεία και το κοινωνικό κράτος, καθιστώντας την κοινωνική συνοχή ακόμα πιο ευάλωτη.

Οι ηθικά απαράδεκτες ανισότητες που το ισχύον αναπτυξιακό μοντέλο ενισχύει και διευρύνει, οδηγεί στην αλματώδη αύξηση πλεοναζόντων ανθρώπων, ανθρώπων δηλαδή που οι παγκόσμιοι σχεδιασμοί και οι πολιτικές προτεραιότητες των G 20 δεν συμπεριλαμβάνουν, καθώς και των ανθρώπων που φεύγουν απ' τις χώρες τους γιατί κινδυνεύει η ζωή τους εξ αιτίας πολέμων για ενεργειακούς πόρους και γεωπολιτική κυριαρχία ή για λόγους περιβαλλοντικής ερήμωσης. Φεύγουν εξ αιτίας πολέμων που σε κάθε περίπτωση δεν προκάλεσαν οι ίδιοι.

Όπως πολύ καλά γνωρίζουμε σ' αυτή τη χώρα, οι άνθρωποι αυτοί που φτάνουν στα σύνορα της Ευρώπης γίνονται ανεπιθύμητοι στις χώρες υποδοχής για να βρεθούν

έγκλειστοι στη Μόρια ή σε κάποιο άλλο στρατόπεδο του ευρωπαϊκού Νότου. Έρχονται αντιμέτωποι με τη δομική και φυσική βία του κράτους, καθώς η άφιξή τους έχει στιγματιστεί εκ των προτέρων από τις κρίσεις πανικού των ΜΜΕ και των εθνικιστών που στην παρουσία τους βλέπουν επικίνδυνους ισλαμιστές που απειλούν τον ‘ευρωπαϊκό τρόπο ζωής’¹. Η έκφραση αυτή, διατυπωμένη σ’ ένα από τα επίσημα φόρουμ της ΕΕ φέρνει στο προσκήνιο τα φαντάσματα του πιο σκοτεινού, πρόσφατου παρελθόντος της Ευρώπης, ενώ ακόμα δεν έχουν επουλωθεί οι μνήμες και τα τραύματά της απ’ τα στρατόπεδα εξόντωσης. Οι πολιτικές αυτές που επιβάλλουν το στρατόπεδο ως λύση για τους ‘άλλους’, στοχεύουν κατ’ αρχή στους πλέον ευάλωτους, αποτελούν όμως απειλή στη συνέχεια για όλους μας, καθώς οδηγούν σταδιακά στην φυσικοποίηση της αστυνόμευσης της κρίσης στον милитарισμό της δημόσιας ζωής και στο ρατσισμό. Πρόκειται για πολιτικές που οδηγούν στον περαιτέρω κατακερματισμό της κοινωνίας και τον πολλαπλασιασμό όχι μόνο των φραχτών και των πάσης φύσεως ορατών και αοράτων συνόρων, αλλά φέρνουν στο προσκήνιο τους αυτόκλητους σωτήρες της κοινωνίας.

Ενώ λοιπόν ο ευρωκεντρισμός, δηλ. οι ιδέες της ευρωπαϊκής υπεροχής, η ξеноφοβία, η ισλαμοφοβία, η ‘φυλετική’ και η έμφυλη βία είναι στην καρδιά της ευρωπαϊκής κουλτούρας και των θεσμών της, κατά την διάρκεια των οικονομικών κρίσεων εντείνεται η ξеноφοβία και οι αντιλήψεις της λευκής υπεροχής και του εθνικισμού κάνοντας ορατή την απειλή του φασισμού που αποτελεί την λογική συνέπεια του ακραίου φιλελευθερισμού. Απ’ αυτή τη σκοπιά ο φασισμός θα μπορούσε να γίνει αντιληπτός ως το ανώτατο στάδιο του ακραίου φιλελευθερισμού, που συνδυάζεται με την ασφαλειοποίηση και την σταδιακή συρρίκνωση των δημοκρατικών κατακτήσεων. Η δυναμική αυτή οδηγεί στη διαχείριση της κρίσης με άλλα μέσα που συμπεριλαμβάνουν το στρατόπεδο όχι ως εξαίρεση αλλά ως τον κανόνα και εστιάζουν σ’ όλο και μεγαλύτερες κατηγορίες πληθυσμού που τοποθετούνται εκτός των εδαφικών και συμβολικών ορίων του έθνους.

Στο πλαίσιο της ‘κρίσης’, που δεν είναι μόνο οικονομική αλλά ηθική, πολιτική και κρίση της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης, καθώς οι σημαντικές αποφάσεις για την αντιμετώπισή της είτε λαμβάνονται από τις εγχώριες ελίτ είτε εκτός των εδαφικών και συμβολικών ορίων του έθνους-κράτους, έχουν παραδόξως ενισχυθεί οι ουσιοκρατικές εθνοκεντρικές ερμηνείες. Ως εκ τούτου, μαζί με τα εδαφικά σύνορα μιας ‘Ευρώπης Φρούριο’, έχουν ενισχυθεί ακόμη περισσότερο τα συμβολικά όρια του έθνους κράτους με συνέπειες ιδιαίτερα γι’ αυτούς που αντιμετωπίζονται ως το alter ego του ευρωκεντισμού και της ευρωπαϊκής ανωτερότητας.

Η δυναμική αυτή ερμηνεύει τον μετασχηματισμό των ιδεών του ‘οριενταλισμού’ που θεωρούσαν τον ‘άλλο’ ως εξωτικό, πρωτόγονο και γι’ αυτό ελκυστικό σύμφωνα με τον Edward Said (1978), και τον παρουσιάζουν πλέον ως ριζικά διαφορετικό, ‘ασύμβατο’, επικίνδυνο, εν δυνάμει τρομοκράτη και κατά συνέπεια μη συμβατό με τον ‘ευρωπαϊκό τρόπο ζωής’. Οι πρακτικές αυτές ελέγχου και εξοστρακισμού του πολιτισμικά διαφορετικού, του χωρικού διαχωρισμού, των φραχτών, του στρατοπέδου και των θανατοπολιτικών σε συνδυασμό με την διάλυση των συλλογικοτήτων, την ελαστικοποίηση της εργασίας, την εκτεταμένη ανεργία και την επισφάλεια, έρχονται δυναμικά στο προσκήνιο διαιρώντας εκ νέου τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και στοχοποιώντας τους ‘αλλούς’ όχι μόνο στα σύνορα αλλά στην καρδιά της Ευρώπης.

---

¹ Η έκφραση αυτή χρησιμοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2019 από την νέα πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Von Der Leyen, και συνδέθηκε με την αντιμετώπιση της Μετανάστευσης, προκαλώντας θύελλα αντιδράσεων, <https://www.dw.com/en/von-der-leyen-defends-european-way-of-life-title/a-50448472>

Μέσα σ' αυτό το δυστοπικό περιβάλλον ποιος λοιπόν θα μπορούσε να είναι ο ρόλος μιας κριτικής παιδείας δια βίου και ποιος θα πρέπει να είναι ο ρόλος μιας παιδείας απέναντι στις πολιτικές λιτότητας και ανήθικης ανισότητας του ασταθούς 'καπιταλισμού του καζίνο', όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκε απ' την Strange ήδη απ' το 1986, απέναντι στην περιβαλλοντική καταστροφή και την απειλή του φασισμού; Πως θα μπορούσε η κριτική παιδαγωγική να συμβάλλει στη συνειδητοποίηση ότι για την αυξανόμενη απόγνωση και την εκτεταμένη εξαθλίωση που συνεπάγεται η οικονομική κρίση δεν ευθύνονται οι πλέον ευάλωτοι, αλλά οι παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές ελίτ στο πλαίσιο του καπιταλιστικού ανταγωνισμού που αποβλέπει στην μεγιστοποίηση των κερδών τους; Οι ηγεμονικές ελίτ επενδύουν σημαντικά στον έλεγχο των ΜΜΕ και στη συνέχεια κατευθύνουν την οργή και την απελπισία των φτωχοποιημένων στρωμάτων ενάντια στους εκτοπισμένους 'άλλους' που στερούνται όχι μόνο υλικούς πόρους, αλλά και την δυνατότητα να εκπροσωπήσουν τους εαυτούς στο δημόσιο χώρο.

Είδαμε ότι αυτό που ονομάστηκε πρόσφατα οικονομική κρίση παρουσιάστηκε είτε ως αναπόφευκτη καταστροφή, ως εάν να έφερε όλα τα χαρακτηριστικά μιας φυσικής καταστροφής, δηλ. μιας κατάστασης πέρα απ' τον ανθρώπινο έλεγχο, είτε με όρους συλλογικής ενοχής, ως ένα να 'είμασταν όλοι/ες εξ ίσου υπεύθυνοι/ες'. Αυτές οι αναγνώσεις, και στη μια περίπτωση και στην άλλη, δεν συμβάλλουν στην κριτική συνειδητοποίηση ότι οι κρίσεις είναι δομικό στοιχείο του καπιταλισμού, οι οποίες εξελίσσονται σε υπερεθνικό πλαίσιο, πέρα δηλ. από τον έλεγχο των εθνικών κυβερνήσεων, και παρά το γεγονός ότι πολλές κυβερνήσεις εξακολουθούν να διακηρύσσουν ρητορικά τις αρχές της εθνικής κυριαρχίας και να προβάλλουν την ρητορική ενός κούφιου πατριωτισμού.

Συνέβη όμως και κάτι άλλο την εποχή της 'κρίσης' που εν πολλοίς πέρασε απαρατήρητο και αυτό αφορά την συρρίκνωση του δημόσιου χώρου και της λαϊκής κυριαρχίας. Οι ειδικοί στην οικονομία, οι experts', υποκατέστησαν την λαϊκή βούληση, καθώς παρουσιάστηκαν ως οι μόνοι ικανοί να δώσουν απαντήσεις στη γενικευμένη απαισιοδοξία και κατήφεια. Άνθρωποι που συχνά ήταν συνδεδεμένοι οργανικά με πανίσχυρους οργανισμούς, όπως το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, κλήθηκαν να θεραπεύσουν μια κρίση για την οποία σε μεγάλο βαθμό υπαίτιοι ήταν οι πολιτικές ελίτ και οι ειδικοί που κλήθηκαν να την θεραπεύσουν.

Η συνθήκη αυτή είχε όλα τα χαρακτηριστικά μιας 'κατάστασης σοκ', όπως την έχει περιγράψει η Naomi Klein (Klein 2007), δηλ. μια κατάσταση αποπροσανατολισμού του κοινού όπως συμβαίνει σε φυσικές ή άλλες καταστροφές. Οι 'καταστροφές', αυτές έδωσαν την ευκαιρία στις ηγεμονικές τάξεις να εφαρμόσουν αντιλαϊκές πολιτικές που τις ενέταξαν σ' ένα πρόγραμμα 'θεραπείας του σοκ'. Σ' αυτό το πλαίσιο οι διεθνείς ελίτ σε συνεργασία με τις εγχώριες ηγεμονικές ομάδες κατάφεραν να περιορίσουν τον δημόσιο χώρο, να θέσουν σε αμφισβήτηση την δημοκρατική εκπροσώπηση, τις συλλογικές ρυθμίσεις της εργασίας, το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής και τις ατομικές ελευθερίες γενικότερα.

Απ' την παράδοση της κριτικής παιδαγωγικής του Freire (1974) και των συνεχιστών του έργου του όπως είναι ο Giroux (1983), ο Peter MacLaren (1999), ο Aronowitz and Giroux (1985), ο Apple (2008) γνωρίζουμε πολύ καλά ότι ο ορισμός μιας κατάστασης αποτελεί την ίδια στιγμή ένα τρόπο νοηματοδότησης της. Ο γενικευμένος όρος 'κρίση' ή 'κρίση χρέους' φαίνεται να αποσπά την προσοχή μας από κριτικά ερωτήματα όπως: Ποιος ευθύνεται για την κρίση; Ευθυνόμαστε όλοι/ες εξ ίσου; Ποιοι ωφελήθηκαν και ποιοι/ες καστράφηκαν απ' την κρίση; Τί άλλο συνέβη κατά τη διάρκεια κρίσης ως προς την αλλαγή του τρόπου διακυβέρνησης και την διανομή του πλούτου αυτό το διάστημα; Μήπως οι ευνοημένοι ευνοήθηκαν

ακόμη περισσότερο και οι αποκλεισμένοι αποκλείστηκαν κι άλλο; Τι συνέβη ως προς την κατοχύρωση των δημοκρατικών δικαιωμάτων; Ενισχύθηκαν ή συρρικνώθηκαν περαιτέρω στο όνομα της ‘ασφαλειοποίησης’ και την ανάπτυξη μιας βιομηχανίας της ασφάλειας (Maguire, Frois, Zurawski 2014) και της ‘προστασίας’ του πολίτη.

Τις αρχές της κριτικής παιδαγωγικής θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε για την κατανόηση αυτού που ονομάστηκε ‘προσφυγική κρίση’ ή αλλιώς ‘κρίση μέσα στην κρίση’. Πρόκειται για θέμα με το οποίο ασχολούμαι επαγγελματικά τα τελευταία 30 χρόνια και δεν αναφέρομαι στο σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα, αλλά στο προσφυγικό γενικότερα με αφετηρία την εμπειρία των Μικρασιατών Προσφύγων (Tsimouris 1998). Ήταν ‘κρίση’ πράγματι η ένταξη ενός αριθμού μικρότερου των 2 εκατομμυρίων προσφύγων σε μια Ευρώπη των 500 περίπου εκατομμυρίων που αποτελείται από ορισμένα απ’ τα πιο πλούσια και ισχυρά κράτη στον κόσμο πολλά απ’ τα οποία εμπλέκονται στους πολέμους των χωρών προέλευσης των προσφύγων; Πιο συγκεκριμένα, μήπως ήταν κρίση υποδοχής και ένταξης και όχι προσφυγική κρίση γενικώς; Μήπως δηλαδή αποτυπώνει την απροθυμία των ευρωπαϊκών κρατών να αναλάβουν τις ευθύνες τους, όπως αυτές απορρέουν από την Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για τους πρόσφυγες; Μήπως γι’ αυτό ακριβώς τον λόγο επένδυσαν πολλούς περισσότερους πόρους στην αποτροπή και στην ενίσχυση του ελέγχου των συνόρων σε σχέση με την ένταξη;

Μήπως στο ίδιο πλαίσιο η διαπίστωση της ‘σύγκρουσης των πολιτισμών’, όπως διατυπώθηκε από τον Huntington, αποτυπώνει την πρόθεση πολιτικής της Δύσης μετά τον Σεπτέμβριο του 2001 που στρώνει τον δρόμο για την εφαρμογή πολιτικών ‘ασυμβατότητας των πολιτισμών’; Μήπως η συμβατότητα των πολιτισμών τεκμηριώνεται απ’ την πρόσφατη ιστορία της διαπολιτισμικής και δια-θρησκευτικής συνύπαρξης στο πλαίσιο των αυτοκρατοριών και ιδιαίτερα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής όπου σήμερα μαίνονται αιματηροί πόλεμοι ευρύτερης γεωπολιτικής σημασίας; Συνοπτικά, μήπως η παιδαγωγική που διαμορφώνει κριτικά σκεπτόμενους και ενεργούς οικουμενικά πολίτες και όχι φανατικούς εθνικιστές ή απλά εξειδικευμένους τεχνοκράτες που γοητεύονται από ανταγωνιστικές καριέρες αποτελεί την προοπτική της ελπίδας σ’ αυτό το δυστοπικό περιβάλλον;

Αν και τα φαντάσματα του φασισμού έχουν επανέλθει, δεν θα μας βοηθούσε καθόλου ούτε η απάθεια στο παιδαγωγικό περιβάλλον, ούτε ο τρόμος ως αποτέλεσμα παράλυσης απ’ το φόβο που προκαλούν. Θα μας βοηθούσε όμως η θωράκιση της δημοκρατίας όχι δια της αστυνόμευσης της νεοφιλελεύθερης κρίσης και του πολλαπλασιασμού των φρακτών, που βλέπουμε γύρω μας σε εξέλιξη, αλλά δια της επένδυσης στην παιδεία για όλους και στην προοπτική της ενίσχυσης των κριτικά σκεπτόμενων πολιτών, που θα αποτελούσαν τα μόνα αξιόπιστα ‘τείχη της πόλεως’. Μόνο οι πολίτες που θα ήταν πεπαιδευμένοι στην βάση οικουμενικών αξιών και δεν θα ήταν χειραγωγήσιμοι απ’ τους εθνικιστές και λαϊκιστές πολιτικούς θα αποτελούσαν εγγύηση για ένα πιο ελπιδοφόρο μέλλον. Οι πολίτες αυτοί θα συνέδεαν τις τύχες τους με την τύχη ‘της πόλεως’ και θα συνέβαλαν στην θωράκισή της και στην εμπέδωση της κοινωνικής δικαιοσύνης βάζοντας τέλος στη σύγχρονη βαρβαρότητα του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού του καζίνο.

Όπως έχει υποστηρίξει ο Giroux σε πολλά κείμενα του (Giroux 2003, 2004 and 2006), απουσιάζει το όραμα απ’ τη εκπαίδευση που καλλιεργεί την γλώσσα της εκπαιδευμένης ελπίδας και οραματίζεται ένα καλύτερο κόσμο που αντλεί από την ιστορία και αναστοχάζεται σε ζητήματα όπως η συρρίκνωση του δημόσιου χώρου και ο καταναλωτισμός. Αυτό το μέλλον, όσο ουτοπικό και αν είναι, δείχνει στην κατεύθυνση στην παιδαγωγική της ελπίδας. Όταν ο Giroux αναφέρεται εδώ στην

ιστορία, δεν εννοεί βέβαια την εθνοκεντρική ιστορία που συνηθίζεται σ' όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου, μια ιστορία που καλλιεργεί συστηματικά την ανωτερότητα του εθνικού 'εμείς' σε σχέση μ' όλους τους άλλους, στοχεύοντας μια ουσιοκρατική αν όχι φονταμενταλιστική συνείδηση που καθιστά προβληματική την συνύπαρξη με τους 'άλλους', σ' ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από ένταση κινητικότητας και καθιστά τις κοινωνίες πολυπολιτισμικές είτε το έχουν επιλέξει είτε όχι.

Μ' άλλα λόγια η κριτική παιδαγωγική είναι ένα πρότζεκτ ζωής που δεν ολοκληρώνεται κατά την λήψη του πτυχίου, και δεν αφορά μόνο την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης ακαδημαϊκού χαρακτήρα, αλλά αφορά την διαδικασία της πολιτικής συγκρότησης υποκειμένων που παρεμβαίνουν στην κατεύθυνση κοινωνιών πιο δίκαιων, πιο ανοικτών, πιο διαπολιτισμικών και πιο ανθρωποκεντρικών. Στην κατεύθυνση αυτή, τα ζητήματα που συνιστούν σήμερα την αρένα των πολιτικών και κοινωνικών διακυβευμάτων και διεκδικήσεων για τις κοινωνίες, και συχνά τις διχάζουν, όπως είναι η φτώχεια, η οικονομική και προσφυγική κρίση, ο φασισμός, το αστυνομικό κράτος και η ασφαλειοποίηση, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, ο εθνικισμός και ο σεξισμός, αλλά και η διασύνδεσή όλων των παραπάνω, θα πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο όχι μόνο των παιδαγωγικών προσεγγίσεων και αναλύσεων, αλλά και παρεμβάσεων.

Η παιδαγωγική δηλαδή θα πρέπει να στοχεύει όχι μόνο στη κατανόηση της κοινωνικής ζωής, αλλά στην αλλαγή της και στην βελτίωσή της. Απ' αυτή τη σκοπιά, η κριτική παιδαγωγική δεν αποτελεί απλά μια τεχνική διδασκαλίας και μάθησης αλλά ηθική και πολιτική πράξη, τέχνη αγωγής του οικουμενικού πολίτη σ' ένα κόσμο περιβαλλοντικής αλληλεξάρτησης και πρωτόγνωρων εξαναγκαστικών εκτοπίσεων, ηθική άσκησης διαπολιτισμικής συνύπαρξης, σεβασμού της πολιτισμικής και θρησκευτικής ετερότητας και όραμα ενός κοινού μέλλοντος (Giroux 2006: 28) σ' ένα κόσμο που προς το παρόν καλλιεργείται συστηματικά η εχθρότητα του 'ξένου'.

Πιο συγκεκριμένα, η κριτική παιδαγωγική θα πρέπει να καλλιεργεί συστηματικά ένα πλαίσιο άσκησης της δημοκρατίας, της έρευνας και του δημοκρατικού διαλόγου, της κοινωνικής ευθύνης και της συνέργειας με άλλες κοινότητες και να ενθαρρύνει πρακτικές εκδημοκρατισμού τόσο των θεσμών παιδείας, όσο και των κοινοτήτων που εμπλέκονται. Η παιδαγωγική αυτή είναι εκ των πραγμάτων απειθαρχη και ως εκ τούτου, υποφέρει σε μια κατά βάση ιεραρχική εκπαίδευση, καθώς η ελευθερία των εμπλεκόμενων δεν μπορεί να ασκηθεί στο πλαίσιο μιας αυταρχικής και συγκεντρωτικής εκπαίδευσης, μιας εκπαίδευσης που κατά τη γνώμη μου δικαίως έχει χαρακτηριστεί ως εκπαίδευση της πειθαρχησης και της αμάθειας, αφού όλο και περισσότεροι άνθρωποι, για όλο και μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αποκτούν όλο και περισσότερες γνώσεις για όλο και πιο εξειδικευμένα αντικείμενα, ενώ την ίδια στιγμή πολλοί απ' αυτούς/ές αδυνατούν να πάρουν αποφάσεις που είναι σημαντικές για τους ίδιους/ες.

Στην ίδια λογική ο Pierre Bourdieu (1998), έχει επισημάνει ότι οποιαδήποτε βιώσιμη πολιτική που προκαλεί τον νεοφιλελευθερισμό πρέπει να επανακαθορίσει τον ρόλο του κράτους ως προ τον περιορισμό των καταχρήσεων του κεφαλαίου και την διασφάλιση σημαντικών κοινωνικών παροχών, διευρύνοντας της έννοια της παιδείας πέρα απ' το τυπικό εκπαιδευτικό πλαίσιο. Ειδικότερα, τα κοινωνικά κινήματα πρέπει να αντιμετωπίσουν το κρίσιμο ζήτημα τόσο της τυπικής όσο και της άτυπης εκπαίδευσης, καθώς αναπτύσσεται σε ολόκληρη την πολιτισμική σφαίρα, διότι η «εξουσία της κυρίαρχης τάξης δεν είναι απλώς οικονομική, αλλά διανοητική που εντοπίζεται στη σφαίρα των αξιών» (Bourdieu & Grass 2003: 66) (c.f. Giroux 2006: 30). Παρομοίως, ο Fischman and McLaren (2005:425), υποστηρίζουν ότι,

Η κριτική παιδαγωγική προβληματοποιεί ... τις σχέσεις ανάμεσα στην εκπαίδευση και στην πολιτική, ανάμεσα σε κοινωνικοπολιτικούς θεσμούς και παιδαγωγικές πρακτικές, μεταξύ της αναπαραγωγής των εξαρτημένων ιεραρχιών εξουσίας και προνομίου στο πεδίο της καθημερινής κοινωνικής ζωής και εκείνης των σχολικών τάξεων και των εκπαιδευτικών θεσμών. Μ' αυτό τον τρόπο προωθεί μια ατζέντα εκπαιδευτικών μετασχηματισμών, ενθαρρύνοντας τους εκπαιδευτικούς να καταλάβουν το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο των εκπαιδευτικών πράξεων και την σημασία του ριζικού εκδημοκρατισμού τόσο των εκπαιδευτικών πεδίων όσο και των ευρύτερων κοινωνικών σχηματισμών.

Εν ολίγοις, η κριτική παιδαγωγική προβληματοποιεί τη σχολική τάξη, αλλά και την κοινωνική τάξη γενικότερα καθώς πριμοδοτεί όχι την αταξία, αλλά την αμφισβήτηση στην πεποίθηση ότι αυτός ο κόσμος είναι ο καλύτερος δυνατός. Έχουμε ανάγκη παιδαγωγικών που αμφισβητούν την ιδέα της ΤΙΝΑ² προκρίνοντας την άποψη ότι υπάρχουν πολλές άλλες εναλλακτικές που θέτουν στο επίκεντρο τον άνθρωπο, όποια και αν είναι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του. Η θέση ότι 'δεν παίρνουμε τίποτα ως δεδομένο καθώς όλα είναι πολιτισμικές κατασκευές' είναι μια βασική ανθρωπολογική αρχή, αλλά την ίδια στιγμή είναι και το βασικό πρόταγμα της κριτικής παιδαγωγικής. Αντίθετα με τις πρακτικές της εμπέδωσης και αναπαραγωγής των καθιερωμένων παραδόσεων και της 'μοναδικής εθνικής αλήθειας' στις οποίες εμπλέκονται τα εκπαιδευτικά συστήματα, η κριτική παιδαγωγική θα μπορούσε να θέσει κάποια ενοχλητικά ερωτήματα που αφορούν τα καθεστώτα αλήθειας που καθιερώνουν τις αλήθειες των ελίτ ως πανανθρώπινες και οικουμενικές αλήθειες. Μπροστά λοιπόν στους φράκτες, τη φτώχεια, τον πόλεμο, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και την φασιστική απειλή που είναι πλέον ορατά παντού, θα πρέπει να αντιτάξουμε παιδαγωγικές και πολιτικές που κάνουν δυνατή την ελπίδα και δεν θεωρούν τίποτα δεδομένο και τετελεσμένο. Η αμφισβήτηση των ζοφερών μονόδρομων που μας προτείνουν είναι αδήριτη και επείγουσα αναγκαιότητα και όχι κάποιος ακόμα περίπατος για επιστημονικά περιέργους στον κήπο της γνώσης. Αντί να επαναλαμβάνουμε άκριτα την μονολιθική αλήθεια της εξουσίας θα πρέπει ως παιδαγωγοί κριτικά αναστοχαζόμενοι και δρώντες, να αρθρώσουμε την αλήθεια στην εξουσία.

Η σιωπή σε μια εποχή τυραννίας είναι παιδαγωγικά απαράδεκτη και αποτυπώνεται εύστοχα στον ισχυρισμό του Martin Luther King ότι 'αυτός που δέχεται το κακό χωρίς να διαμαρτύρεται εναντίον του, συνεργάζεται πραγματικά με αυτό' και ότι 'η μεγαλύτερη τραγωδία [σε μια περίοδο] κοινωνικής μεταβολής δεν είναι ο αυθάδης τύπος των κακών ανθρώπων, αλλά η τρομακτική σιωπή των καλών ανθρώπων ... Στο τέλος, δεν θα θυμόμαστε τα λόγια των εχθρών μας, αλλά τη σιωπή των φίλων μας'. Επομένως, ο σκοπός της ύπαρξης του παιδαγωγού για μια πιο δίκαιη κοινωνία συμπίπτει με τον σκοπό που αναγνωρίζει ο Edward Said για τον διανοούμενο: «ως εξόριστο και περιθωριακό, ως ερασιτέχνη, ως τον κάτοχο μιας γλώσσας που προσπαθεί να μιλήσει την αλήθεια στην εξουσία» (Said XVI), και όχι στο ρόλο του 'ειδικού' που επικυρώνει την 'αλήθεια' της εξουσίας.

Βιβλιογραφία

Apple, M. (2008). Can schooling contribute to a more just society? *Education citizenship and social justice*, (ECSJ). Vol 3(3) 239–261. DOI 10.1177/1746197908095134]

---

² There Is No Alternative, (TINA)

- Aronowitz, S. and Giroux A. H., (1985). "Curriculum Theory and the Language of Possibility," pp. 139-162 in Stanley Aronowitz and Henry A. Giroux, *Education Under Siege*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market*. New York: The New Press.
- Bourdieu, P., & Grass, G. (2003). The "progressive" restoration: A FrancoGerman dialogue. *New Left Review*, 14, 63-77.
- Freire, P. (1974). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, μετ. Γ. Κρητικός. Αθήνα: Ράππα.
- Fischman E. G. and McLaren P. (2005). Intellectuals or Critical Pedagogy, Commitment, and Praxis Rethinking Critical Pedagogy and the Gramscian and Freirean Legacies: From Organic to Committed Intellectuals or Critical Pedagogy, Commitment, and Praxis. *Cultural Studies <=> Critical Methodologies* Vol. 5 No 4, 425-447. DOI: 10.1177/1532708605279701
- Giroux, A. H. (1983). *Theory and Resistance in Education: A Pedagogy for the Opposition*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- Giroux, A. H. (2003). Public Time and Educated Hope: Educational Leadership and the War Against Youth. <http://www.units.miamioh.edu/eduleadership/anthology/OA/OA03001.html>
- Giroux, A. H. (2004). Cultural Studies, Public Pedagogy, and the Responsibility of Intellectuals. *Communication and Critical/cultural Studies* 1(1):59-79 1080/1479142042000180926
- Giroux, A. H. and Searls Giroux S. (2006). Challenging Neoliberalism's New World Order: The Promise of Critical Pedagogy. *Cultural Studies <=> Critical Methodologies* (6) pp. 21-32. DOI: 10.1177/1532708605282810
- Huntington, S. (1991). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World* (Norman, New York: Simon & Schuster.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. London: Penguin Books.
- McLaren, P. (1999). A Pedagogy of Possibility: Reflecting Upon Paulo Freire's Politics of Education: In Memory of Paulo Freire. *Educational Researcher*. Vol. 28, No. 2, pp. 49-56.
- Maguire, M. Frois, C. Zurawski, N. (2014). *The Anthropology of Security Perspectives from the Frontline of Policing, Counter - terrorism and Border Control*. London: Pluto Press.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. Western Conception of the Orient. London: Penguin.
- Said, E. (1994). *Representations of the Intellectual (The 1993 Reith Lectures)*. New York: Vintage Books
- Strange, S. [1986] (1997). *Casino Capitalism*. Manchester, U.K.: Manchester University Press.
- Tsimouris, G. (1998). *Anatolian embodiments in a Hellenic context: the case of Reisderiani Mikrasiates refugees*. Unpublished Doctoral Thesis. Sussex: University of Sussex.